

ЕСХАТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЛЮДВІГА ФОЙЄРБАХА: КІНЕЦЬ СВІТУ ТА РОЛЬ МЕСІЇ

Однією з актуальних тем для Людвіга Фойєрбаха є есхатологія — дискурс про останні часі, такі як кінець світу, Судний день, безсмертя та остаточна доля людства, кінець історії тощо. Цей тип дискурсу охоплює не лише релігійні уявлення, а й філософські, культурні та соціальні міркування щодо значення таких подій. В цьому дискурсі досліджується, як уявлення про кінець впливають на розуміння теперішнього, формують моральні й етичні погляди, а також створюють рамки для осмислення людського існування.

Для Фойєрбаха есхатологія не обмежувалася лише теологічними поняттями. Вона ставала своєрідним дзеркалом, у якому відбивалися найбільш суттєві питання сучасності: чи існує остаточний сенс людського буття? Що очікує нас за межами цього світу? І як ці питання впливають на наше сьогодні? Есхатологічний дискурс у його роботах розширювався від суто релігійного поля до філософських міркувань, перетворюючи кінцеві події на ключ до розуміння сутності людства.

У філософії цей дискурс переносить есхатологію з богословської площини у сферу філософських дебатів, що розпочалися з ХІХ століття, які зосереджуються на ролі есхатології у формуванні уявлень про свободу. Наприклад, Іммануїл Кант вбачав у есхатології основу для морального світового порядку, де кінцеві події надають сенсу моральним зусиллям людини, що спрямовані на досягнення найвищого блага (*summum bonum*). Кант також стверджував, що моральний світовий порядок має телеологічний характер й потребує постулатів безсмертя душі та існування Бога для забезпечення цієї мети [4, с. 2].

Гегелівська концепція духу та історії, яка може бути критикована за зведення до «натуралізму» (мається на увазі певне «зведення» ідеалістичної концепції до натуралістичного пояснення, де історія та дух діють за законами, які є «природними» та не залежать від людської волі або інших непередбачуваних факторів) або апріорної абсолютності (вважає розвиток духу та історії необхідним та немінучим, незалежно від конкретних обставин), також залишається вірною номологічній концепції свободи, де есхатологія розглядається як завершення системи, а не як її порушення. Фрідріх Гегель бачить есхатологію через призму діалектичного становлення буття, де кінцевий стан є частиною безперервного процесу розвитку. Для Гегеля, діалектичний розвиток є сутністю буття, й будь-яке застій або завершення цієї динаміки означало б кінець людського існування. Таким чином, його есхатологічна кінцева точка є водночас гарантією та підривом системи, що створює основну проблему есхатологічного дискурсу [4, с. 5]. Есхатологічна кінцева точка у Гегеля — це момент завершення історії, коли Дух досягає повного самопізнання і абсолютної свободи. Вона є метою, до

якої історія йде через діалектичний процес розвитку.

На противагу цьому, Микола Бердяєв та Карл Барт, розглядають свободу як творчу силу, що протистоїть будь-яким системам. В їхньому баченні, есхатологія виступає маркером необхідності зруйнування існуючих систем, які обмежують справжню свободу. Таким чином, вони вважають, що есхатологічний «кінцевий стан» не стільки підтверджує існування законів, скільки вказує на потребу їх руйнування задля оновлення та досягнення істинної свободи [4, с. 3].

Отже, есхатологічний дискурс можна визначити як аналіз різних інтерпретації кінця історії, світу та людського існування, зокрема ті, що пов'язані з досягненням свободи, сутністю божественного втручання та розвитком людської історії.

До епохи Просвітництва філософи зазвичай сприймали Бога більш наближено до теологічних уявлень, однак на зорі цієї епохи концепція Бога почала трансформуватися в більш абстрактне поняття. Це перетворення Бога на суто концептуальне уявлення стало основою критики Просвітництва (таке зведення Бога до простої концепції позбавляє релігію її духовного змісту та значення). З огляду на таке розуміння, філософи епохи Просвітництва почали ставити під сумнів існування божественної істоти як реальної субстанції, сприймаючи її як продукт людського розуму [3, с. 293].

Людвіг Фойєрбах розвинув свої атеїстично-антропологічні ідеї під впливом Гегеля та критики природної теології Канта, який вважав, що люди створюють Бога відповідно до своїх потреб. Фейєрбах відмовився від гегелівського поняття Бога як Абсолютного Духа, замінивши його людським духом. У своїх основних працях, «Сутність християнства» (1841) та «Принципи філософії майбутнього» (1843), він розглядав релігію як проекцію людських потреб [3, с. 294].

Людвіг Фойєрбах у своїх працях безпосередньо торкався есхатології, а також розвивав ідеї, які мали вплив на подальше формування есхатологічних концепцій, особливо в контексті критики релігії [6, с. 425]. Філософ пише: «У Біблії сам Христос, незважаючи на всі брехні та софізми наших екзегетів, чітко пророкує швидкий кінець світу. Історія тримається лише на відмінності особистості від раси. Там, де припиняється ця відмінність, припиняється історія» [1, с. 243].

У своїй роботі «Сутність віри за Лютером» Фойєрбах критикував христологію Лютера, яка базувалася на ідеї спокути через смерть та воскресіння Христа (ця христологія є центральною для християнської есхатології, що передбачає кінцеве спасіння та відновлення через Христа). Фойєрбах, заперечуючи таку христологію, ставить під сумнів не лише релігійну концепцію спасіння, але й саму кінцеву мету та сенсу людського життя, які традиційно обґрунтовувалися через релігійні вірування [3, с. 295].

В есхатологічному дискурсі його ідеї зіграли значну роль у тому, як пізніші мислителі, такі як Карл Маркс та Фрідріх Ніцше, переосмислили питання кінця світу та людського існування. Вони часто критикували традиційні релігійні концепції кінця світу, що були побудовані на

фундаменті страху та обіцянок загробного життя, які Фойєрбах бачив лише як антропологічні проєкції [8, с. 11].

Людвіг Фойєрбах пропонує унікальний погляд на есхатологічні вірування. Фейєрбах вважав, що релігійні доктрини виконують роль заспокійливого засобу для людської душі, задовольняючи потребу в розраді та впевненості [5, с. 10]. На його думку, коли християни звертають свої сподівання в сторону іншого світу, вони менше цінують життя в цьому світі [5, с. 10]. Він також припускав, що есхатологічні та сотеріологічні доктрини пов'язані з аскетичним припиненням статі, а віра у безсмертя базується на ідеї, що індивід безстатевий та самодостатній: «Віра в особисте безсмертя ґрунтується на переконанні, що стать є лише зовнішнім доповненням індивідуальності, а сама людина є безстатевою, абсолютною істотою... Той, хто не має статі, не належить до жодного виду і є цілком незалежною, божественною істотою» [1, с. 198]. На його думку, цим християнство скасувало розрізнення між душею та людиною, видом та індивідом, зводячи особистість до абсолютного буття, якому належить лише безсмертя. Фойєрбах звертає увагу на те, що віра в безсмертя може бути способом уникнення реалій нашого земного існування, що може призвести до знецінення життя тут і зараз.

Фойєрбах підкреслює, що віра в Бога тісно пов'язана з вірою в особисте безсмертя, яке є частиною есхатологічних уявлень: «Якщо я не безсмертний, я не вірю в Бога; той, хто заперечує безсмертя, заперечує Бога» [1, с. 201]. Він вважає, що Бог є «певністю мого майбутнього щастя» [1, с. 202]. Таким чином, для Фойєрбаха, безсмертя стає центральним у релігійному дискурсі, де «Бог є гарантом мого майбутнього існування, тому що він вже є певністю та реальністю мого теперішнього існування» [1, с. 202].

У своїх роздумах навколо різноманітних есхатологічних аспектів, Фейєрбах наголошує, що релігійні доктрини служать інтересам індивідуальної самосвідомості та блаженства. Це протиставляється традиційному розумінню Месії та кінця світу в християнстві: «для чого мені всі докази того, що ця конкретна особа є месією, коли я взагалі не вірю, що будь-який месія коли-небудь з'явиться, може чи повинен з'явитися» [2, с. 219]. Замість об'єктивної реальності Божого царства, Фейєрбах бачить у релігії інструмент для реалізації людських бажань та сподівань, підкреслюючи, що релігія, зокрема християнство, використовує есхатологічні ідеї безсмертя та кінця світу як спосіб задоволення егоїстичних потреб, для заспокоєння людських страхів та бажань, перетворюючи Бога на гаранта особистого щастя:

Людвіг Фойєрбах закликав до революції у свідомості для подолання поклоніння Богу в християнстві, прагнучі перетворити людину з «наполовину тварини, наполовину ангела» на «цілу людину». Проте навіть ця «ціла людина» залишалася під впливом природи. «Революційні лекції Фейєрбаха закликали до нових відносин, але залишалися підвішені між мирською есхатологією з одного боку та пасивністю і залежністю від природи з іншого» [7, с. 36]. Таким чином, його революційні ідеї залишалися

в межах світської есхатології, яка намагається поєднати прагнення до свободи з неминучою залежністю від природних законів.

Фойєрбах пропонує відновити людські ідеали, наближені до реального життя, замість їх проєкцій на божественне [3, с. 295]. Сьогодні ідеї мислителя, який зводив теологію до антропології, продовжують впливати на західну культуру, зокрема на сучасні есхатологічні дослідження. Як зазначав Йозеф Вебер, «зведення Фойєрбахом теології до антропології є найважливішим випробуванням теологічного методу» [9, с. 29]. Цей філософ справедливо зауважує, що зведення Фейєрбахом теології до антропології є ключовим викликом для теологічного методу, оскільки воно змушує переосмислити традиційні релігійні концепції у світлі людського досвіду.

Чарльз А. Вілсон у своїй праці «Винахід Ісусів Христів» розвиває методи Людвіга Фойєрбаха, закликаючи теологів застосовувати історичні дослідження при вивченні христології, та як результат, есхатології. Вілсон стверджує, що есхатологія повинна бути «піднесеною антропологією», де розуміння останніх часів та атрибутів тісно пов'язане з людськими уявленнями та діалогом з історичними цінностями. Це розуміння не веде до остаточних чи нормативних висновків про есхатологічні реалії, а скоріше є способом їх інтерпретації, через призму історичного досвіду та людських ідеалів. Таким чином, есхатологічні уявлення є результатом людського пошуку сенсу та взаємодії з історичними контекстами, а не абсолютних та незмінних істин. Отже, метод Вілсона, що представляє собою еволюцію фойєрбахівських ідей, надалі впливає на есхатологічний дискурс, пропонуючи нові перспективи для розуміння кінцевих речей через історичний контекст та людське бачення.

Фойєрбах запропонував деконструкцію традиційної теології, запропонував погляд, з точки зору якого Бог розглядався як проєкція людських ідеалів, а божественна сутність – як ілюзія, створена свідомістю людини. Відмова від ідеї Бога призвела до необхідності переосмислення релігійних понять у межах людської свідомості та досвіду.

Ця методологія мала глибокі наслідки для есхатології, яка втрачає свою традиційну, трансцендентну основу, стаючи, по суті, антропологічним феноменом. Есхатологічний дискурс у світлі фойєрбахівських ідей перетворюється на відображення людських надій та страхів, пов'язаних із кінцевими питаннями буття. Замість очікування божественного втручання чи фінальної чудесної розв'язки історії, есхатологія стає процесом, в якому людство намагається втілити свої ідеали та цінності у світському контексті.

Таким чином, вплив Фойєрбаха на есхатологічний дискурс полягав у тому, що він перевів цей дискурс з площини божественного на площину людського, змусивши переосмислити кінцеві питання буття у світлі реального людського досвіду та історії. Відтепер есхатологія стає не тільки питанням віри, але й способом самопізнання та самореалізації людства у межах земного існування.

Література

1. Feuerbach, Ludwig. *The Essence of Christianity*. 1841. Introduction translated by Zawar Hanfi, 1972, remainder translated by George Eliot. The Fiery Brook, Marxists Internet Archive, <http://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/essence>.
2. Feuerbach, Ludwig. *The Fiery Brook: Selected Writings of Ludwig Feuerbach*. Anchor Books, 1972.
3. Jenson, B. C. "Christology through the Fires of Feuerbach." *Lutheran Quarterly*, vol. 34, no. 3, 2020, pp. 293–310.
4. Judith, Wolfe. "The Eschatological Turn in German Philosophy." *Modern Theology*, vol. 35, 2019, pp. 55-70.
5. Kroeker, P. Travis. "Eschatology and Ethics: Luther and the Radical Reformers." *Consensus*, vol. 27, no. 1, 2001.
6. Leonard, Miriam. "Greeks, Jews, and the Death of God: Feuerbach, Marx, Nietzsche." *Socrates and the Jews: Hellenism and Hebraism from Moses Mendelssohn to Sigmund Freud*, University of Chicago Press, 2012. Chicago Scholarship Online, 2013.
7. Müller, Philipp. "Love, Death, and Revolution in Central Europe. Ludwig Feuerbach, Moses Hess, Louise Dittmar, Richard Wagner." 2011, pp. 140-141.
8. Walls, Jerry L., editor. *The Oxford Handbook of Eschatology*. Oxford Academic, 2007; online edn, 2 Sept. 2009.
9. Weber, Joseph C. "Feuerbach, Barth, and Theological Methodology." *The Journal of Religion*, vol. 46, no. 1, part 1, Jan. 1966, pp. 24-36.